

“นาค” ในงานประติมากรรมสมัยทวารวดี

Naga in Dvaravati Sculpture

สุพิชฌาย์ จินดาวัฒน์ภูมิ

สาขาวิชาสังคมศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม

Supitchra59@yahoo.co.th

บทคัดย่อ

ความเชื่อเรื่องนาค เป็นความเชื่อที่ผูกพันกับวิถีชีวิตของคนไทยที่มีวัฒนธรรม “น้ำ” เป็นสิ่งสำคัญหลักต่อการดำเนินชีวิตในอาชีพเกษตรกรรม นาคเป็นทั้งสัญลักษณ์ของน้ำ เป็นคำเรียกชื่อกลุ่มคน และพิทักษ์ดูแลพระพุทธศาสนา สัญลักษณ์ของนาค เป็นความเชื่อที่มีมาอย่างยาวนานในดินแดนอุษาคเนย์ เป็นวัฒนธรรมร่วมของกลุ่มชาติพันธุ์ในภูมิภาคอาเซียน เช่นเดียวกับข้าว เป็นทั้งความเชื่อที่มีมาแต่เดิม และผสมผสานกับการรับวัฒนธรรมมาจากอินเดีย การให้ความเคารพนับถือ “งู” หรือ “นาค” นั้นทั้งคนไทย ลาว กัมพูชา มีมาตั้งแต่ครั้งสมัยก่อนประวัติศาสตร์ จะเห็นได้จากลวดลายของงูบนภาชนะดินเผาบ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี ลวดลายงูบนกลองมโหระทึก ลวดลายนาคที่ปรากฏบนผืนผ้า รวมถึงความเชื่อเรื่องเมืองบาดาลของนาคใต้พระธาตุหลวง และพระธาตุองค์ดำที่เวียงจันทน์ อาจกล่าวได้ว่าที่ไหนมีแม่น้ำ ที่นั้นย่อมมีตำนานความเชื่อเรื่องนาค เช่น ความเชื่อเรื่องพินธโยนกวนิชาต ธนะมุลนาค และชีวนาค ผู้สร้างแม่น้ำโขง แม่น้ำมูล และแม่น้ำชี และตำนานความเชื่อเรื่องการสร้างแผ่นดินกัมพูชา ที่มีต้นตระกูลคือขวานาค ที่มีผู้หญิงเป็นใหญ่ คือนางนาคลิวเย่ หรือนางนาคเมธา หรือโลมารบพ่ายแพ้พราหมณ์หนุ่มโกณฑัญญะจากอินเดีย ลงเอยด้วยการแต่งงานกับนางนาค กลายเป็นต้นตระกูลของชาวกัมพูชา จากตำนานดังกล่าวนี้เองเป็นการแสดงถึงความเชื่อเรื่องนาค ที่พัฒนามาปรากฏในงานศิลปะของผู้คนในดินแดนแถบนี้

ทวารวดี ดินแดนแห่งประตู เมืองท่าทางการค้า เป็นดินแดนแห่งความรุ่งเรืองทางวัฒนธรรมพุทธศาสนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-16 ความเจริญรุ่งเรืองทางศิลปะสมัยทวารวดีปรากฏอย่างเด่นชัดในลักษณะของการมีศิลปะร่วมกันบนแผ่นดินไทย เป็นศิลปะที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทและมหายาน และมีการรับอิทธิพลของพราหมณ์ และผี เข้ามาผสมผสานสร้างขึ้นเนื่องในความเชื่อทางพระพุทธศาสนา โดยได้รับแบบอย่างมาจากศิลปะคุปตะ หลังคุปตะ และอมราวดี ของอินเดีย ประติมากรรมประดับศาสนสถานที่พบในงานศิลปะสมัยทวารวดีที่ได้รับรูปแบบของความเชื่อนาคนั้น พบทั้งที่เป็นงานปูนปั้นประดับศาสนสถาน ส่วนประกอบงานสถาปัตยกรรม และพระพุทธรูป ซึ่งงานดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย ลังกา ผสมผสานกับความเชื่อท้องถิ่น จนเป็นนาคในรูปแบบศิลปะแบบทวารวดี

คำสำคัญ: นาค ประติมากรรม ศิลปะทวารวดี

Abstract

“Naga” belief is the faith linking the way of life of Thai residents who has the culture linked with “water.” Water is the main factor necessitates for agricultural way of life. Naga is both the symbol of “water” and the name of ‘group of people’ and ‘spirituals’ conserving Buddhism. The symbol of Naga has been long-believed in the Southeast Asia landscape. Its belief was related with the ethnic groups in Asian regions. Like ‘rice,’ Naga is both original belief in local groups and mixed with the influence of Indian culture. In fact, in the culture with the respect of ‘Naga’ (snakes), Thais, Laos, Khmers has paid respect with Naga since the pre-historic periods. There were many patterns of Naga on clay sculptures in Ban Chiang, Udon-Thani province. Many sculptures of them appear Naga patterns such as on Bronze Drum, Naga pattern on clothes together with the ground land underneath Pra That Kam Luang and Pra That Ong Dam in Vientiane, Laos.

Apart from the fear of its poisons, it can be stated that wherever there is water, there will be the belief epics of Naga such as the beliefs of Pinthawokwati Naga. Thanamun Naga, Chiva Naga who had built Kong, Mun, Chi Rivers, and the belief of establishment of Khmer land, originating Naga ancestors, had matriarch power called Queen Liew Yae, Queen Mera, or Queen Soma. Queen Soma was the ruler of the Kingdom of Funan and the first monarch of Cambodia. She was also the first female leader of Cambodia. She was the consort of Kaundinya I (also known as “Hun Tean” and “Preah Thong). She was defeated by Khuandinya, a young Brahmin, who shipped from India and he had married with a Naga woman. Later, they were the origin of Khmers. Based on Naga belief, it represents the beliefs of Naga and developed to be the arts and sculptures for citizens in these regions.

Dvaravati, the entrance and pier of all merchants, is the land of wealth in Buddhist cultures among 11th-16th Buddhist Century. it shows the affluence of Dvaravati arts explicitly in the characteristics of arts on Thailand and the arts of Theravada and Mahayana Buddhist branches and influence of Brahmins and spirits. All of these mixtures create Dvaravati arts in almost all regions of Thailand. Most of them came from the Buddhist beliefs, adopting from Gupta arts, post-Gupta arts, and Amaravati arts of India. Naga is the prototype found in Dvaravati arts. These Dvaravati sculptures were decorated on religious places and they were the components of architectures and Buddhist images. Based on the study, it was found that the pattern of Naga art had adopted from the belief of house spirituals of Naga as the guards of religious places which was influenced from Amaravati arts. Therefore, the model of Naga face was similar to Amaravati arts. This discovery showed the portrayal of all citizens in this mainland that they had gained the influence of, Lanka art of India mixed with the local beliefs to mobilize as the patterns of Naga in Dvaravati arts.

Keywords: Naga, sculpture, Dvaravati art

1. บทนำ

ความหมายและความสำคัญ

คำว่า ‘นาค’ อยู่ในภาษาตระกูลอินโด-ยูโรเปียน มีรากเดิมมาจาก ‘นอค’ (Nog) แปลว่า ‘เปลือย’ หรือ ‘แก้ผ้า’ ภาษาอังกฤษรับมาใช้กลายเป็นคำว่า Naked ที่แปลว่าเปลือย ดังนั้น นาค จึงไม่ใช่ทั้งคำไทย-ลาว และไม่ใช่นาคมอญ-เขมร แต่ทั้งตระกูลไทย-ลาว กับมอญ-เขมร รับมาใช้ในความหมายว่า ‘งู’ เพราะงูเป็นสัตว์เปลือยไม่มีขนปกปิด และเมื่อนาคมีฐานะศักดิ์สิทธิ์ เป็นผู้อารักขุแลพระพุทธศาสนา จึงกลายมาเป็นงูใหญ่ที่นำเกรงขามในนามว่า “พญานาค” โดยมีถิ่นที่อยู่ใต้พื้นแผ่นดินที่เรียกว่า บาดาล ราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายของ “นาค” คือ งูใหญ่มีหงอน เป็นสัตว์ในนิยาย. (ป. ส.).[นาค] น. ชื่อชนเผ่าหนึ่งอยู่ในบริเวณเทือกเขา**นาค** ทางตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย และทางตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศพม่า น. ผู้ประเสริฐ ผู้ไม่ทำบาป เรียกคนที่ไปอยู่วัดเตรียมตัวบวชหรือกำลังจะบวช (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554: 617)

ภาพที่ 1 ลายงูเลื้อยบนภาชนะดินเผาหลายเชือกทาบสมัยหินใหม่ที่ถ้ำเขาสามเหลี่ยม จังหวัดกาญจนบุรี

ที่มา: www.openbase.in.th/node/5446

ด้วยลักษณะทางภูมิศาสตร์ของแผ่นดินไทย ที่มีปล่อง โพรงตามธรรมชาติ เป็นจำนวนมาก ตามภูเขา แม่น้ำ โพรงตามธรรมชาติเหล่านี้เองที่มีลักษณะลดเลี้ยวเป็นรูปลงไปในแผ่นดิน ก่อให้เกิดจินตนาการถึงสิ่งที่อยู่ภายในว่าต้องมีขนาดใหญ่ และภายในนั้นเป็นที่อาศัยของงูที่มีขนาดใหญ่ ที่เรียกว่าบาดาล ที่นั่นเป็นแหล่งน้ำที่มิ้งเป็นเจ้าของ แล้วบันดาลให้น้ำผุดไหลออกมาจากใต้ดิน ที่เรียกกันว่าน้ำซึม น้ำซบ หรือซำ อำนวยความอุดมสมบูรณ์ให้ผู้คนในชุมชน ด้วยเหตุนี้สาเหตุให้คนทั้งหลายบูชางูเป็นผีศักดิ์สิทธิ์ มีฤทธิ์เดชคุ้มครองป้องกันและบันดาลความอุดมสมบูรณ์ (สืบค้นเมื่อ 5 เมษายน 2562, จาก <https://www.matichonweekly.com/columnist>)

“น้ำ” เป็นสิ่งสำคัญต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ สัญลักษณ์ของน้ำจึงมีความผูกพันและปรากฏในวัฒนธรรมความเชื่อมาตั้งแต่ครั้งสมัยก่อนประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมไทยเป็นวัฒนธรรมน้ำ เพราะน้ำผูกพันกับพิธีกรรมในชีวิตของคนไทยตั้งแต่เกิดจนตาย ความเชื่อเรื่องงูเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ และเป็นสัญลักษณ์ของน้ำ ได้มีการบรื่องรอยของนิทานปรัมปราเรื่องนาคมีอยู่ในกลุ่มชนหลายเผ่าพันธุ์ในภูมิภาคอุษาคเนย์ เช่น มอญ เขมร ลาว ญวน และไทย ค้นพบในโบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่น ภาชนะดินเผาที่มีลายเป็นรูปงู และภาชนะดินเผาจำนวนมากมีลายเขียนสีสัญลักษณ์ของน้ำ เช่น ที่บ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี ภาชนะดินเผายุคก่อนประวัติศาสตร์ที่บ้านเก่า จ.กาญจนบุรี แล้วทำสืบเนื่องต่อกันมาจนถึงสมัยหลัง ๆ เช่น ยุคทวารวดี

ต่อมาเมื่อมีการติดต่อกับชาวต่างชาติต่างภาษา เช่น อินเดีย ฯลฯ ผู้คนในภูมิภาคนี้ก็รับเอาคำว่านาคจากภาษาของชาวชมพูทวีปมาเรียกงูให้ฟังยิ่งขึ้น เพราะยกย่องนับถือว่าเป็นภาษาศักดิ์สิทธิ์ นาคในอุษาคเนย์มีที่อยู่ใต้ดิน เรียกว่าบาดาล หรือนาคพิภพ หลังจากมีการติดต่อและรับแบบแผนอินเดียแล้วก็มีนาคชุดใหม่อยู่บนฟ้าตามคติอินเดีย จากการศึกษาโดยนักวิชาการได้จำแนกแยกแยะสัญลักษณ์ในนิทานปรัมปราเกือบทั้งหมดแล้วพบว่า ความเชื่อเรื่องนาคนั้นมีอยู่ 3 ลักษณะ คือ นาคเป็นสัญลักษณ์ของเจ้าแห่งดินและน้ำ นาคเป็นสัญลักษณ์ของกลุ่มชนดั้งเดิม และเป็นสัญลักษณ์ความเชื่อทางศาสนา

ภาพที่ 2 ลายงูเลื้อยบนภาชนะดินเผาเขียนสีสมัยโลหะที่บ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี

ที่มา: <http://www.thaitextilemuseum.com/HOME/NaNatextile2008/snake%20in%20tai%2>

นาค ในสัญลักษณ์เจ้าแห่งดินและน้ำ กล่าวว่า นาค หมายถึง แผ่นดินและน้ำ และเป็นเทพหญิง ดังปรากฏหลักฐานในลายเขียนสีของภาชนะดินเผาที่บ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี ที่เขียนลวดลายเป็นรูปงูพัน ลักษณะเช่นนี้เหมือนกับภาชนะดินเผายุคก่อนประวัติศาสตร์ที่บ้านเก่า จังหวัดกาญจนบุรี เมือง หรือนาคคือสัญลักษณ์ของน้ำ ความศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นเจ้าแห่งผืนน้ำที่กว้างใหญ่ นาคจึงมีชื่อเรียกอีกอย่างว่าพญานาคตามภาษาศักดิ์สิทธิ์ของชาวอีสาน ผูกพันกับนาคกว่าภูมิภาคอื่น ๆ เนื่องจากประกอบอาชีพเกษตรกรรมที่ต้องพึ่งพาน้ำ ชาวอีสานเชื่อว่าผู้เป็นสัญลักษณ์ในการนำฝนให้ตกลงมาคือนาค การบอกกล่าวนาคเพื่อให้ฝนคือการจัดตั้งไฟเพื่อขอฝน และมีความเชื่อว่านาคสามารถสิงสถิตอยู่นาคพิภพหรือเมืองบาดาล ซึ่งอยู่ใต้ดินนาคจึงมีหน้าที่คุ้มครองแม่น้ำลำคลอง

นาค หมายถึง คนพื้นเมืองดั้งเดิม ใช้เรียกคนที่ไม่แต่งผ้า กล่าวว่าคำว่า ‘นาค’ มาจาก ‘นอค’ หมายถึงเปลือย หรือแก้ผ้า นักวิชาการหลายท่าน ใช้เรียกผู้มีวัฒนธรรมต่ำกว่าคือยังไม่รู้จักทอผ้าแต่งหม่ม ว่ายังเป็น ‘คนเปลือย’ หรือคนแก้ผ้า ตำนานการกำเนิดของพูนัน รัฐเริ่มแรกของกัมพูชาประเทศเล่าว่า พราหมณ์โกณฑัญญะ เดินทางเข้ามาปราบปรามชนเผ่าพื้นเมืองที่มีหัวหน้าเป็นผู้หญิงเอกสารจินเรียก ‘หลิวเย่’ แปลว่านางโอบมะพร้าว เข้าใจว่าเป็นไม่แต่งผ้า แต่เอาโอบมะพร้าวมาห่อหุ้มร่างกาย ‘นางหลิวเย่’ ก็คือ ‘นางนาค’ หมายถึง ‘นางเปลือย’ นางแก้ผ้า นอกจากนี้ในหนังสือตำนานอุรังคธาตุ ตอนต้นเรื่องกล่าวว่า “เมืองสุวรรณภูมินี้เป็นที่อยู่แห่งนาคทั้งหลาย...” สะท้อนให้เห็นว่านาคเป็นกลุ่มชนดั้งเดิม ที่มีถิ่นฐานอยู่ในเขตหนองแส ทางตอนใต้ของมณฑลยูนนาน ต่อมาได้เคลื่อนย้ายลงมาตามลำแม่น้ำโขงด้วยสาเหตุต่าง ๆ กัน การเคลื่อนย้ายของกลุ่มชนที่มาจากหนองแสนี้ คงเข้าไปตั้งหลักแหล่งอยู่ตามลุ่มน้ำต่าง ๆ ที่อยู่สองฝั่งแม่น้ำโขงจนถึงแก่งลีผี นอกจากนี้ยังมีความเชื่อว่านาคเป็นผู้พิทักษ์ศาสนา กษัตริย์ หรือเจ้าเมืองที่ยึดมั่นในศาสนา ก็มักได้รับความช่วยเหลือจากนาค เช่น ก่อสร้างเมืองให้ และบันดาลความมั่งคั่งและมั่นคง หรือความอุดมสมบูรณ์ให้บ้านเมืองนั้น เช่น กรณีเมืองหนองหานหลวง เป็นต้น หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่าเป็นเรื่องของผู้คนที่ย้ายเข้ามาอยู่ในลุ่มแม่น้ำโขงทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ตั้งแต่เขตจังหวัดหนองคาย ลงไปจนถึง จังหวัดอุบลราชธานี

นาคสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนา ทางภาคอีสานมีวัฒนธรรมการใช้หินตั้งรูปโอบเสมา ที่เป็นเครื่องหมายบอกขอบเขตของอุโบสถหรือเขตพิธีผี ซึ่งเป็นวัฒนธรรมพื้นเมืองเดิมก่อนรับพระพุทธศาสนา คล้ายคลึงกับหินตั้งรูปโอบเสมาที่กรุงอนุราชปุระ (ประมาณพุทธศตวรรษที่ 3-14) หินตั้งเหล่านี้สูงประมาณเอวและนิยมแกะสลักเป็นรูป “หม้อปุระณะภูษะ, รูปคนแคะ, รูปนาค และรูปมนุษย์นาค หินตั้งนี้จะตั้งไว้สองข้างบนโอบเสมาเพื่อไม่ให้ชั้นบันไดหินและราวบันไดไหลลงมา แต่ไม่มีความหมายในการกำหนดเขต หินเหล่านี้ใช้ภาษาสิงหลว่า “นาคะคัล” (หินนาค) และ “มูระคัล” (หินรักษา) (ไมเคิล ไรท์, 2541: 191-192) ดังนั้นหม้อน้ำ คนแคะ และนาค (เจ้าบาดาล) ล้วนเป็นเครื่องหมายแห่งความอุดมสมบูรณ์ ทางการศึกษาอาจกล่าวได้ว่าก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเข้ามาลังกา ชาวลังกานับถือนาคราชที่ก่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ หลังจากที่พระเจ้าปราคัมพาหุที่ 1 นำประเพณีการปักหินตั้งเป็นเครื่องหมายเขตโรงอุโบสถมาใช้ ประเพณีการตั้ง “หินนาค” สองข้างบันได

ค่อย ๆ ยกเลิกไป ดังนั้นการที่คนไทยและชาวสิงหลเรียกคนที่บวชนาคว่า “นาค” จึงเป็นสัญลักษณ์ของการอุปสมบทในพระพุทธศาสนาเข้ามาทดแทนหินตั้ง “นาคหิน” นั้นเอง (ไมเคิล ไรท์. เรื่องเดิม, 2541: 191-192)

2. รูปแบบนาคในศิลปะอมราวดี

ภาพที่ 3 นาคาบวงสรวงบูชาแทนศิวลึงค์ของพระศิวะ ศิลปะอมราวดี.

ที่มา: [https://www.pinterest.com/pin/475692779372891032/=true](https://www.pinterest.com/pin/475692779372891032/)

ในงานศิลปะสมัยอมราวดี กล่าวได้ว่านาคเป็นตัวแทนของผู้พิทักษ์ศาสนสถาน คือพระสถูป ในรูปร่างของมนุษย์ที่มีเศียรของนาค 5 เศียรอยู่บนศีรษะ (Shrikant Ganvir, 2010-2011: 1063-1071)

ภาพที่ 4 ภาพตกแต่งแผ่นกลองเป็นรูปนาคา และขวาทินแกะสลักเป็นรูปนาค ศิลปะอมราวดี

ที่มา: Copyright © The British Library Board The Trustees of the British Museum

3. รูปแบบนาคในศิลปะกรรมสมัยทวารวดี

รูปแบบนาคในศิลปะกรรมสมัยทวารวดี ส่วนใหญ่เป็นงานปูนปั้นรูปสัตว์ ที่ทำขึ้นใช้ประดับศาสนสถานทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระสถูป เจดีย์ มีทั้งที่ทำจากปูนปั้น และดินเผา ค้นพบที่เมืองโบราณอู่ทอง ดังนี้

รูปแบบของประติมากรรมนาค ภาคกลาง

ภาพที่ 5 พระพุทธรูปนาคปรกทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 13-15 วัดประดู่ทรงธรรม พระนครศรีอยุธยา
ที่มา: <http://hikingthai.com/webboard/index.php?topic=2582.10>

พระพุทธรูปนาคปรกทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 13-15 วัดประดู่ทรงธรรม พระนครศรีอยุธยา มีพุทธลักษณะศิลปะทวารวดี แบบอมราวดี พญานาคมี 7 เศียร นาคมีลักษณะเศียรกลม

ภาพที่ 6 ชิ้นส่วนพระพุทธรูปนาคปรก นั่งอยู่บนขนดนาค 3 ชั้น พบที่อุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี
ที่มา: <http://www.finearts.go.th/athongmuseum/parameters/km.html>

นอกจากนี้ยังพบหลักฐานอีกชิ้นหนึ่งที่พบที่เมืองอุทองเป็นประติมากรรมปูนปั้นชิ้นส่วนพระพุทธรูปนาคปรก นั่งอยู่บนขนดนาค ซึ่งเหลือเฉพาะส่วนฐานกับขนดนาค มีลักษณะการนั่งที่เรียกว่า “ขัดสมาธิอย่างหลวม ๆ” ลักษณะนี้มีอยู่ในตระกูลช่างศิลปะอมราวดี เพราะศิลปะอินเดียภาคเหนือส่วนใหญ่จะทำขัดสมาธิเพชรทั้งหมด ส่วนทางใต้หรือในลังกาจะทำขัดสมาธิราบเสมอ จัดอยู่ในกลุ่มเดียวที่ทำขัดสมาธิแบบนี้อย่างสบาย ๆ ที่เรียกว่า “ขัดสมาธิอย่างหลวม ๆ” ซึ่งพบในศิลปะแบบทวารวดี การทำขนดนาคลักษณะนี้พบมากในศิลปะอมราวดี ที่นิยมทำขนดนาคให้เท่ากัน

ภาพที่ 7 ลักษณะของนาคปรก พระพุทธรูปนาคปรก พบที่เมืองโบราณศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี
ที่มา: oknation.nationtv.tv/blog/voranai/2013/06/27/entry-2

ภาพที่ 8 ผู้เขียนวาดเลียนแบบประติมากรรมปูนปั้นนาค ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอุทอง

4. รูปแบบนาคทวารวดีของทางภาคอีสาน

ภาพที่ 9 พระพุทธรูปนาคปรกหินทราย บ้านฝ้าย อำเภอหนองหงส์ จังหวัดบุรีรัมย์
ที่มา: http://thaipra-siam.blogspot.com/2014/02/blog-post_1828.html

รูปแบบของนาคทางภาคอีสานนั้น นาคที่พบในสมัยทวารวดีนิยมสร้างเป็นพระพุทธรูปนาคปรก ศิลปะแบบอมราวดี ตัวอย่างนาคในรูปแบบอีสาน เช่น พระพุทธรูปนาคปรกหินทราย บ้านฝ้าย อำเภอหนองหงส์ จังหวัดบุรีรัมย์ พระพุทธรูปแกะสลักแบบนูนสูงด้วยหินทราย ปางสมาธินาคปรก นั่งขัดสมาธิราบ เนื้อชนดนาคสามชั้น ส่วนที่เป็นเศียรนาคชำรุดหักหายไปเหลือเพียงบางส่วน (ฉวีวรรณ วิริยะบุศย์, 2516: 46)

หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงเห็นว่า พระพุทธรูปนาคปรกองค์นี้เป็นพระพุทธรูปนาคปรกแบบทวารวดีอย่างแท้จริง นับเป็นพระพุทธรูปนาคปรกที่เก่าแก่ที่สุดองค์หนึ่งในประเทศไทย เป็นพระพุทธรูปสมัยทวารวดีตอนต้นที่ปรากฏอิทธิพลของศิลปะอินเดียแบบอมราวดี อันเป็นต้นกำเนิดของพระพุทธรูปนาคปรก มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 (สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2512: 54) ลักษณะของพระพุทธรูปนาคปรกอยู่ในอิริยาบถนั่งขัดสมาธิราบ พระหัตถ์ทำปางสมาธิ ลักษณะในภาพรวมคล้ายพระพุทธรูปนาคปรกทวารวดีภาคกลางหลายประการ โดยเฉพาะทำนั่งขัดสมาธิราบแบบซ้อนกันบริเวณข้อพระบาท หรือที่เรียกว่าขัดสมาธิราบแบบหลวม ๆ ฝ่าพระบาทขวาหันออกด้านหน้าแทนที่จะหันขึ้นด้านบนตามหลักกายวิภาค หากมองทางด้านข้างจะเห็นได้ว่าตำแหน่งของพระเพลาและพระบาทอยู่ในระนาบเดียวกันกับพระอุทร ทั้งที่ในความเป็นจริงตามหลักกายวิภาคพระเพลาและพระบาทต้องยื่นออกมาทางด้านหน้า นั่งขัดสมาธิแบบหลวม ๆ ตลอดจนลักษณะของพระเพลาและพระบาทผิดหลักแบบนี้พบในพระพุทธรูปนาคปรกของทางภาคกลาง ส่วนลักษณะของเศียรนาคทางเบื้องหลังพระพุทธรูปมีใบหน้าคล้ายลิง อันเป็นลักษณะของนาคแบบทวารวดี (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2558: 12)

นอกจากนี้มีการค้นพบพระพุทธรูปนาคปรกศิลปะทวารวดี โลหะสำริด สูง 18.1 ซม. ขนาดหน้าตักกว้าง 7.9 ซม. สมัยทวารวดีราวพุทธศตวรรษที่ 14 – 16 เป็นพระพุทธรูปนาคปรกปางมารวิชัย ประทับนั่งขัดสมาธิราบบนฐานสี่เหลี่ยม

ฉลุลายรูปสิงห์ ด้านหลังขององค์พระพุทธรูปแบนเรียบ หลังพระเศียรมีเศียรนาค 7 เศียรแผ่คลุมโดยรอบ ชูตได้ที่เนินดินกลางทุ่งนาบ้านเชียงหวาง อำเภอแพะญู จังหวัดอุดรธานี ลักษณะของนาคที่พบในการทำพระพุทธรูปนาคปรกมีความใกล้เคียงกับศิลปะอมราวดี ได้แก่การทำขนดนาค 3 ชั้นกว้างเท่า ๆ กัน ส่วนหัวนาคอ่อน โค้ง เศียรนาคแบน ๆ ซึ่งลักษณะดังกล่าวต่างจากนาค ในศิลปะเขมรที่ส่วนใหญ่ขนดนาคจะสอบ นาคดูแล้ว มีพลัง ส่วนหัวจะยื่นออกมา จึงใช้เป็นข้อสังเกต ระหว่างนาค

ทวารวดีว่าหน้าคล้ายสิง ส่วนนาคเขมรจะมีใบหน้าคล้ายหมู

ภาพที่ 10 พระพุทธรูปนาคปรก ศิลปะทวารวดี

ที่มา: www.virtualmuseum.finearts.go.th/database/index.php/th/item/110-พระพุทธรูปนาคปรก.html

5. รูปแบบนาคทวารวดีของทางภาคเหนือ

รูปแบบของนาคศิลปะทวารวดีทางภาคเหนือ มีจำนวนที่พบไม่มากนัก ส่วนใหญ่นิยมทำเป็นงานปูนปั้นประดับศาสนสถาน นาคจะมีลักษณะคล้ายทางภาคกลางบางส่วน คือ มีลักษณะหัวโล้น และอ้าปาก

ภาพที่ 11 นาคในศิลปะกรรมยุคทวารวดีหัวโล้นอ้าปาก หน้าคล้ายสิง เวียงเกาะกลาง จังหวัดลำพูน

ที่มา: https://www.matichonweekly.com/column/article_17691

ตัวอย่างของนาคศิลปะทวารวดีในภาคเหนือ เช่น นาคที่พบบริเวณเวียงเกาะกลาง จังหวัดลำพูน ศจ.ดร.ผาสุข อินทราชู ได้กล่าวว่าปูนปั้นนาคสามเศียร ชั้นหนึ่งที่ตั้งอยู่ ณ ฐานอนุสาวรีย์พระนางจามเทวี ที่เนินบ้านเศรษฐีอินตา นาคมีลักษณะหัวโล้น อ้าปากออกมาเห็นริมฝีปากล่างเป็นแผ่นสามเหลี่ยมงอ จะงอยปากบนยกสูงเบียดจมูกวางอยู่กึ่งกลางโหนกคิ้ว ล้อมรอบด้วยเม็ดประคำไข่น้ำ และใต้แผงอกมีรอยขีดเป็นเส้น ๆ ลักษณะเช่นนี้ ชี้ให้เห็นถึงร่องรอยของอิทธิพลสมัยทวารวดีที่มีต่อหรือภูมูไทย เปรียบเทียบได้กับนาคสามเศียรปูนปั้นที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุทอง กล่าวคือ นาคที่เวียงเกาะกลางเป็นนาคโบราณ ยังไม่ได้พัฒนาไปเป็นนาคจะงอยปากยาวสวมกระบังศีรษะสูงเหมือนนาคล้านนาในยุคหลังที่มีอิทธิพลผสมระหว่างขอมกับพุกาม (สืบค้นเมื่อ 5 เมษายน 2562. จากhttps://www.matichonweekly.com/column/article_17691)

6. รูปแบบนาคทวารวดีในภาคใต้

รูปแบบของนาคศิลปะทวารวดีทางภาคใต้ สันนิษฐานว่าได้รับอิทธิพลของศิลปะอินเดีย ที่เข้ามาติดต่อทางการค้าในดินแดนทะเลใต้ และเป็นศิลปะแบบอินเดียที่สร้างขึ้นในท้องถิ่น และมีการพัฒนาการภายใต้อิทธิพลศิลปะพื้นเมืองแบบทวารวดีและศรีวิชัย รูปแบบนาคที่พบมีไม่มากนัก ส่วนใหญ่ที่พบ เป็นนาคในรูปแบบพระพุทธรูปนาคปรก เช่น พระพุทธรูปนาคปรกที่พิพิธภัณฑวัดพระบรมธาตุ นครศรีธรรมราช พระพุทธรูปองค์นี้มีพุทธลักษณะคล้ายกับพระพุทธรูปนาคปรกในศิลปะทวารวดีมาก ได้แก่ การทำปางสมาธิและนั่งขัดสมาธิราบอย่างหลวม ๆ พังพานนาคเป็นหน้าลิง ที่มีเม็ดอยู่ด้านบนและการขนาบข้างด้วยสลู่ที่มีคนแคระแบก ย่อมแสดงให้เห็นว่าในบางกรณี อิทธิพลของศิลปะทวารวดีก็มีบทบาทต่อศิลปะศรีวิชัยในภาคใต้ด้วย

ภาพที่ 12 พระพุทธรูปนาคปรก พิพิธภัณฑวัดพระบรมธาตุ นครศรีธรรมราช

ที่มา: http://www.archae.su.ac.th/art_in_south/indexmuseum-nakorn-borommadath-004.html

7. บทสรุป

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ จะเห็นได้ว่าอิทธิพลความเชื่อเรื่องนาค จะนิยมปรากฏในงานศิลปกรรมของไทยมีการค้นพบความเชื่อเรื่องนาคตั้งแต่ครั้งยุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่น หลักฐานลวดลายงูที่ปรากฏบนภาชนะดินเผาบ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี ต่อมาในสมัยทวารวดี มีอิทธิพลความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่หินยานเข้ามาผสมผสานกับความเชื่อพื้นเมืองทำให้รูปแบบของนาคปรากฏในงานประติมากรรมประดับศาสนสถานสมัยทวารวดี โดยได้รับอิทธิพลจากศิลปะแบบอมราวดี โดยเฉพาะพระพุทธรูปนาคปรก หากเป็นประติมากรรมปูนปั้น รูปแบบของนาคจะมีลักษณะนาคมองตรงแบน ๆ แต่หากเป็นนาคแบบทวารวดี หน้าจะมีลักษณะเหมือนลิง แต่ถ้าหน้าแบบเขมรเขาจะมีปากยื่นออกมาแล้วมองขึ้นไปยังตรงกลางมีลักษณะหน้าจะเหมือนหมู เพราะฉะนั้นมีวิธีสังเกตพระพุทธรูปนาคปรกทวารวดีกับเขมร ให้ดูที่หน้าของนาค ถ้าหน้าเหมือนหมูก็เป็นเขมร แต่ถ้าหน้าตรงแบบลิงก็จะเป็นแบบทวารวดี พระพุทธรูปนาคปรกถ้าเป็นทวารวดีหน้าตรง ก็จะมีการสลักแบบแบน ๆ ดูแล้วนาคจะคล้ายลิงเช่นกัน ส่วนรูปแบบนาคทวารวดีภาคเหนือนั้นนาคมีลักษณะหัวโล้น อ้าปากออกมา เห็นริมฝีปากล่างเป็นแผ่นสามเหลี่ยมงอ จะงอยปากบนยกสูงเปียดจุมูกวางอยู่กึ่งกลางโหนกคิ้ว ล้อมรอบด้วยเม็ดประจำไข่ปลา และได้แกงอกนั้นมียอดชี้เป็นเส้น ส่วนนาค ที่พบทางภาคใต้ พระพุทธรูปนาคปรกมีลักษณะทำปางสมาธิและนั่งขัดสมาธิราบอย่างหลวม ๆ พังพานนาคหน้าลิงที่มีเม็ดอยู่ด้านบน ดังนั้นนาคในรูปแบบทวารวดี จึงมีลักษณะที่เรียกว่านาคหน้าลิงนั่นเอง

8. เอกสารอ้างอิง

ฉวีวรรณ วิริยะบุศย์.(2516). **ประติมากรรมสำริดจากบ้านฝ้าย อ. ลำปลายมาศ บุรีรัมย์**. พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา.
ไมเคิล ไรท์. (2541). **ฝรั่งคั้งไทย**. กรุงเทพฯ: มติชน.

เพ็ญสุภา สุขคตะ. (2561). **ปริศนาโบราณคดี: ‘ผาสุข อินทราวุธ’ อาวุธที่พระอินทร์ประทานให้แก่วงการโบราณคดี.**

สืบค้นเมื่อ 5 เมษายน 2562. จาก https://www.matichonweekly.com/column/article_17691

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. (2558). **ทวารวดีในอีสาน.** กรุงเทพฯ: มติชน.

สุจิตต์ วงษ์เทศ: ‘งู’ สัตว์ศักดิ์สิทธิ์ กลายเป็นนาค, พญานาค. สืบค้นเมื่อ 5 เมษายน 2562. จาก

<https://www.matichonweekly.com/columnist>

สุภัทรดิศ ดิสกุล. (2512). **พระพุทธรูปนาคปรกศิลาที่ค้นพบใหม่ในศิลปทวารวดี โบราณคดีนครราชสีมา.** กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี.

Shrikant Ganvir. Vol. 71 (2010-2011) **Representation of Naga in the Buddhist art of Amaravati:**

A Sculptural Analysis. Published by Indian History Congress.